

הרב יצחק דביר

חיוב ערלה בעציץ מנותק ובנטיעה במרפסות

הקדמה

תנאי הגידול של עצי הפרי במשתלות מוגדרים לעיתים כ'מנותקים מהקרקע' מבחינה הלכתית (כשהנקבים בתחתיתם אינם בגודל הנדרש, או כשמונחים על משטח שמנתק בינם ובין הקרקע). לפיכך נקבע שצרכן שרוכש ממשלה שאין עליה פיקוח הלכתי, צריך למנות שלוש שנות ערלה מעת הנטיעה בגינתו.¹ אלא שדין זה נאמר ביחס לנטיעה בגינה, מחמת החשש שמא עד כה העציץ היה נחשב למנותק ורק כעת כשהתחבר לקרקע מתחילים בו דיני ערלה מן התורה. במאמר זה נבקש לברר מה יהיה הדין כאשר הצרכן נוטע את העץ שקנה בעציץ מנותק מן הקרקע (במרפסת וכדומה), האם במקרה זה יש להקל להמשיך את מניין שנות הערלה שבמשתלה? לכאורה, במקרה זה אין סיבה למניין חדש, שהרי מעמדו של העציץ לא השתנה לחומרא, וגם אם היה מנותק במשתלה אין סיבה לחייבו מחדש מאחר שהוא נשאר מנותק בביתו של הלקוח.² הספק בנידון זה נובע מחשש מעשי שמא העציץ לא היה מנותק מן הקרקע כל הזמן:

(א) במהלך שהות העציץ במשתלה יתכן שהוא הונח לזמן מה ישירות על גבי האדמה.

(ב) לעיתים הלקוח מניח לזמן מה את העציץ על גבי האדמה לפני נטיעתו בעציץ.

עלינו לברר מה המשמעות ההלכתית של חיבור כזה? האם בעת החיבור מתחייב האילן במניין חדש של שנות ערלה? ואם כן האם כשחזרו וניתקוהו מן הקרקע הוא חוזר ונפטר? ממשיך את מניין השנים מעת ההנחה על הקרקע? או שמא מתחייב מחדש?

א. דין עציץ מחובר שנותק מן הקרקע

את הדיון בשאלה זו ננהל מתוך שתי הנחות יסוד (שמוסכמות על רוב הפוסקים): (א) אין חיוב ערלה מן התורה בעציץ שמנותק מן הקרקע. (ב) אילן שגדל בעציץ מנותק וניטע בקרקע מתחייב בערלה ויש למנות לו שלוש שנים מחדש. לאור זאת נבקש לברר האם לאחר שהעציץ הונח על האדמה והתחייב בערלה חזרו וניתקוהו שוב מן הקרקע, החיוב שחל עליו בעת שהיה מחובר לקרקע פקע? או שמא אחר שהתחייב האילן בערלה שוב אין האיסור פוקע ממנו?

1. שורש פטור פטור

איסור ערלה התחיל עם כניסת ישראל לארץ ישראל. במשנה³ נאמר שאילנות שהיו נטועים

1. הוראת הרב יעקב אריאל.

2. מדובר דווקא במצב שהעציץ אינו מחובר למרפסת עצמה, ואין בו 40 סאה (330 ליטר).

3. משנה, ערלה פ"א מ"ב.

בארץ ישראל לפני שנכנסו ישראל לארץ, לא התחייבו בערלה כשנכנסו. בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) לומד רב הונא מכך כלל: 'הדא אמרה שורש פטור פוטור', כלומר אף שהתנאים ההלכתיים של האילן השתנו וכעת הוא עומד בתנאי חיוב ערלה - הוא עדיין פטור ממנה. בירושלמי שם מסופר על רבי יאשיה שהביא לארץ ישראל נטיעות מחו"ל כדי לחסוך את שנות הערלה, ויש שהבינו שהוא הסתמך על כך שהן כבר גדלו בחו"ל וממילא לא חל עליהן חיוב חדש בעת שניטעו בארץ.⁴ לאור עיקרון זה ניתן להבין את דברי התוספתא (ערלה פ"א ה"ג): 'נטעו בעציץ שאינו נקוב, נשבר, וחזר ונטעו בעציץ נקוב - אם יכול לחיות פטור ואם לאו חייב'.⁵ מכאן שאילן שניטע בעציץ שאינו נקוב - שפטור מן הערלה מן התורה - אינו מתחייב מחדש גם אם הועבר מעציץ מנותק למחובר.⁶ לקביעה זו כמובן משמעות רבה לנידונו, משום שאם דינו של העציץ אינו משתנה בעת הנחתו על הקרקע, אין סיבה שלא לסמוך על מניין שנות הערלה המקורי. אמנם, רבים הבינו שהתוספתא מדברת רק על אילן שהיה חייב בערלה גם כשהיה נטוע בעציץ, אך אם היה בעציץ פטור - יתחייב כשיטעוהו בקרקע.⁷ והגר"א⁸ אף תיקן את גרסת התוספתא: 'חזר ונטעו בעציץ שאינו נקוב - חייב'. כיצד מתיישבת דעה זו עם הכלל ההלכתי 'שורש פטור - פוטור?' הרב פרנק⁹ ביאר שדווקא כאשר העץ נשאר נטוע כשהיה אנו אומרים ש'שורש פטור פוטור', אף שתנאי החיוב שלו השתנו, אך כאשר העץ ניטע מחדש כבר אין משמעות ל'שורש הפטור' ומניין הערלה מתחיל מחדש.¹⁰ לשיטה זו העברת אילן מעציץ מנותק לעציץ מחובר לקרקע - נחשבת כנטיעה חדשה לגמרי ומחייבת בערלה, וממילא שאלת דינו של העציץ המנותק שהונח על הקרקע לזמן מה עומדת בעינה.

למעשה אף שמקובל בין הפוסקים להחמיר ולחייב בערלה אילן שהיה בעציץ שאינו נקוב והועבר לנקוב, כמה פוסקים מרכזיים הגדירו דין זה כספק וצירפוהו לספקות אחרים: 'חזון איש',¹¹ הרב אויערבך,¹² הרב עובדיה יוסף,¹³ ו'מנחת יצחק'.¹⁴

2. האם חיוב הערלה משתנה לפי מצב העץ?

הירושלמי (ערלה פ"א ה"א) עוסק בדינו של אילן שניטע שלא למטרות מאכל (לסייג)

4. מלבושי יו"ט, ח"ב חובת קרקע סי' ז; תורת הארץ, ח"א פ"ט אות כד; מנחת שלמה, ח"א סי' ע, ועוד.
5. כך הגרסה הנכונה לפי שו"ת הרשב"א, ח"ג סי' רכה; חסדי דוד, על התוספתא ערלה פ"א ה"ג; ברכי יוסף, יו"ד סי' רצד סעי' יא, ועוד.
6. כך הבין את התוספתא בברכי יוסף, יו"ד סי' רצד סעי' יא. וכן כתבו בשו"ת בית דוד, סי' א (והרחיב בשו"ת נחלת דוד, סי' יא), ובשו"ת משפטי עוזיאל, ח"א יו"ד סי' כ, והרב אויערבך, מנחת שלמה, ח"א סי' ע נטה ביותר לפטור משום כך אילן שבתחילה ניטע בעציץ נקוב, אך למעשה לא הכריע.
7. חסדי דוד, על תוספתא ערלה פ"א ה"ג; הרב הרצוג, פסקים וכתבים, ח"ג סי' י; הר צבי, זרעים ח"ב סי' יד; שו"ת שבט הלוי, ח"ה סי' קנו. לדין זה משמע שהסכים גם הרב קוק, שו"ת משפט כהן, סי' ח, ובחזו"א, ערלה סי' ב ס"ק יג, כתב שכך מסתבר, אך העיר שמלשון התוספתא יותר משמע כפירוש הקודם, ונותר בצ"ע.
8. גר"א, בפירושו לתוספתא שם.
9. הר צבי, זרעים ח"א סי' יד. בשאלה זו התלבט באריכות בשו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע.
10. כפי שמבואר במשנה (לעיל) ובתוספתא שאם האילן הועבר ממקום למקום בלי גוש אדמה לכל הדעות נחשב לנטיעה חדשה ומתחייב בערלה מחדש.
11. חזו"א, דיני ערלה אות לב.
12. שו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות יט, ובחלק א סי' ע האריך להסתפק בכך ונטה להיתר.
13. שו"ת יביע אומר, ח"י יו"ד סי' לג.
14. שו"ת מנחת יצחק, ח"ח סי' צב.

ולפיכך הוא פטור מערלה, ולאחר מכן בעליו שינה את דעתו ומבקש להשתמש בו לאכילה, וזו לשונו: 'נטעו שנה ראשונה לסייג מכאן ואילך חישב עליו למאכל - מכיון שחישב עליו מחשבת חיוב היא חייב'. רבים התקשו כיצד מתיישבת הלכה זו עם הכלל האמור לעיל - 'שורש פטור - פטור', ומדוע שינוי ייעוד העץ מחייב אותו בערלה, והרי כבר היה פטור קודם לכן? הרב קלירס,¹⁵ הרב פרנק,¹⁶ והרב אויערבך,¹⁷ ביארו שמחשבה ל'סייג' אינה נחשבת 'שורש פטור' לגמרי, משום שהיא תלויה בדעתו של האדם, והפטור אינו נובע מחמת המציאות שבה מצוי האילן. מנגד, הישועות מלכו,¹⁸ וה'חזון איש'¹⁹ הבינו שהדין המובא כאן זהה לחלוטין לדין 'שורש פטור פטור': שהמחליף את ייעודו של העץ מסייג למאכל אינו חייב למנות שלוש שנות ערלה חדשות, ושנות האילן נמנות משעת נטיעתו, ומעתה ואילך צריך לנהוג איסור ערלה בשנים שנותרו.²⁰ להבנתם זו משמעות דין 'שורש פטור - פטור', שכל עוד שורשי האילן מחוברים לאדמתם שנות העץ נמנות מעת הנטיעה, אך אם השתנו תנאי החיוב של העץ - יש לנהוג בו ערלה עד לסיום שלוש השנים מנטיעתו, ורק אם כבר עברו שלוש שנים מנטיעתו הוא פטור לגמרי.²¹ ה'חזון איש'²² הציע להסביר כך גם את דברי התוספתא (לעיל) האומרת שאילן שהועבר מעציץ שאינו נקוב לקרקע פטור מערלה, לדבריו הכוונה שהוא פטור ממניין מחודש של שנות הערלה וניתן להחשיב גם את השנים שהיה נטוע בעציץ, אך אם היה נטוע בעציץ פחות משלוש שנים - בשנים שנותרו יש לנהוג איסור ערלה.

בין הדעות הללו קיימת מחלוקת מהותית באופן חלות איסור ערלה, לפי הגישה הראשונה איסור ערלה נקבע בעת הנטיעה, וכל עוד לא פקעה הנטיעה הראשונה דינו לא ישתנה (כעין 'גזירת איסור' שנגזרה על העץ ואינה פוקעת). ואילו לפי הדעה השנייה החיוב בערלה תלוי תמיד בתנאים שבהם שרוי העץ באותה שעה, ורק מניין שנות האילן מתחיל משעת הנטיעה הראשונה. להלכה אמנם מקובל למנות לעציץ שהיה מנותק ונטעוהו בקרקע שלוש שנים חדשות, אך אין להוכיח מכך שהתקבעה הלכה שלא כהבנת ה'חזון איש', משום שאף ה'חזון איש' הסתפק שמא העברת עציץ נקוב למחובר נחשבת נטיעה חדשה לגמרי.²³

3. דין עציץ מחובר שנותק

לאור האמור נבקש לבחון את דינו של העציץ לאחר שהיה מחובר לקרקע לזמן מה

15. תורת הארץ, ח"א פ"ט סעי' כג.

16. הר צבי, זרעים ח"ב ס' ט אות ג.

17. שו"ת מנחת שלמה, ח"א ס' ע.

18. ישועות מלכו, מעשר שני פ"י ה"א, בסופו.

19. חזו"א, הל' ערלה ס' א ס"ק יא.

20. כך פסק בשו"ע, יו"ד ס' רצד סעי' כג.

21. להבנה זו גם דין 'שורש פטור' האמור באילנות שהיו מצויים בעת כניסת ישראל לארץ, מתייחס רק לפטור למנות את שנות הערלה מחדש, וממילא אילנות שכבר עברו שלוש שנים מנטיעתם פטורים לגמרי. וכך גם מבואר מעשהו של רבי יאשיה שביקש לחסוך את מניין השנים שכבר צמחו האילנות בחו"ל, אך לא לפטור את האילנות לחלוטין.

22. חזו"א, הל' ערלה ס' ב ס"ק יג.

23. חזו"א, הל' ערלה ס' ב ס"ק יג, ובדיני ערלה אות לב.

והתנתק שנית: לפי דברי ה'חזון איש' וה'ישועות מלכו' לעיל, דינו של האילן נקבע לפי תנאי הגידול שלו באותה שעה, וממילא גם אם בעת הנחת האילן על גבי האדמה הוא התחייב בשלוש שנות ערלה, בשעה שהוא מונח במנותק הוא פטור מערלה מן התורה (אף ששנות הערלה ממשיכות להימנות לו). מנגד, ב'תורת הארץ'²⁴ והרב אויערבך²⁵ נקטו בפירוש שאילן שהיה מצוי בתנאי חיוב והועבר לתנאי פטור יישאר בחיובו, וממילא בנידוננו מכיוון שחל על האילן איסור ערלה בעת שהיה מחובר שוב אינו נפקע ממנו, וגם לאחר שנותק אסור מדאורייתא. אמנם, הרב פרנק, שלעיל הסכים עם הגישה שפוטרת אילן שכבר נפטר מערלה אף שהשתנו תנאיו לחיוב, חלק על דבריהם וסבר שדווקא אילן שהיה פטור והשתנה דינו לחיוב ממשיך להיות פטור, אך אילן שהיה חייב וכעת הוא מצוי בתנאי פטור - פירותיו פטורים מערלה.²⁶ הסיבה לכך היא שהרב פרנק אינו סובר כ'תורת הארץ' והרב אויערבך שחיוב ערלה נקבע בשעת הנטיעה, ולדעתו משמעות הכלל 'שורש פטור - פוטר' היא שרק אם העץ כולו עומד בתנאי חיוב בערלה - חל עליו איסור ערלה, אך די בכך שיהיה בו אפילו שורש קטן שפטור - כדי לפטורו,²⁷ וזו לשונו:

דשרש יניקה של מקום פטור, מציל את כל האילן, ואף על פי שיש לו לאילן זה שרשים יונקים ממקום חיוב מ"מ דין הוא בערלה דשרש פטור פוטר את כולם מדין ערלה. ולפיכך אם האילן כעת מצוי במצב שהוא פטור מערלה - אין סברה לחייבו.²⁸ אם כן, שאלתנו בעניין דינו של עציץ מנותק שהונח לזמן מה על הקרקע ושוב הונח במנותק, נתונה במחלוקת בין הדעות השונות: לדעת 'תורת הארץ' והרב אויערבך כשהונח האילן על הקרקע נחשב כנטיעה חדשה והתחייב בשלוש שנות ערלה חדשות מן התורה, וחיוב זה ממשיך עליו גם לאחר שהתנתק. מנגד, לדעת ה'ישועות מלכו', ה'חזון איש' והרב פרנק - כשהאילן התנתק לא חל עליו חיוב זה, וממילא די בשנות הערלה שכבר עברו עליו במנותק. אם נבקש להבין מהי ההלכה הרווחת בקרב הפוסקים, ניתן ללמוד זאת מן הפוסקים הרבים (המנויים להלן אות ב) שדנו בדינו של אילן שהיה מחובר לקרקע וניתקוהו לזמן קצר, הבסיס לדיון זה נשען על כך שבעת ניתוק האילן מן הקרקע הרי הוא פטור מערלה מן התורה, כדעת ה'חזון איש', ה'ישועות מלכו' והרב פרנק, שהרי הסברה לחייב עציץ שהיה מנותק וחיברו נובעת מכך שלפני כן היה העציץ חייב בערלה רק מדרבנן וכעת הוא חייב מן התורה, אך אם מן התורה חל עליו איסור ערלה גם בשעה שהיה מנותק - אין סברה לחייבו מחדש.²⁹

24. תורת הארץ, ח"א פ"ט סעי' כד.

25. שו"ת מנחת שלמה, ח"א ס' ע.

26. הר צבי, זרעים ח"ב ס' ט אות ד.

27. כך הוא מבין שם בתשובה את דין 'שורש פטור' כשבאו ישראל לארץ, שאף שצמחו שורשים נוספים בחיוב - השורש הפטור פטור. כדבריו נראה גם מהירושלמי, ערלה פ"א ה"א, שתלה בדין 'שורש פטור' את דין אילן שחלק משורשיו התפשטו לחו"ל. ולפי זה ניתן לחבר גם את דין 'שורש של מיתון' הפוטר מערלה.

28. לדבריו הוא מביא ראייה מהירושלמי, ערלה פ"א ה"א שפטר מערלה נטיעה שסיפקה לחו"ל, אמנם הרב אויערבך שם דחה ראייה זו שיש להבדיל בין אילן שהעבירוהו בשלמותו עם גושו ואינו נחשב לנטיעה חדשה, ולכן איסורו נותר עליו, ובין אילן שחתכוהו והוא יונק מנטיעה המצויה בחו"ל ובטל אליה. והוסיף שהגר"א השמיט משפט זה מהירושלמי.

29. ודוחק לומר שאף שהיה חייב מן התורה, מכיוון שהשתנה דינו ממנותק למחובר ייחשב לנטיעה חדשה.

4. חיוב דרבנן בעציץ המנותק

כאמור, מדבריהם של פוסקים רבים עולה שלמעשה בשעה שהעציץ מנותק הוא אינו מושפע מכך שהוא היה מחובר קודם לכן. וממילא עלינו לברר מה מעמדו ההלכתי של העציץ בעודו מנותק:

יש סוברים שחכמים לא גזרו איסור ערלה על עציץ שאינו נקוב,³⁰ וממילא בשעה שהעציץ מנותק הוא פטור לחלוטין מערלה. אך ה'חזון איש'³¹ סבור שעציץ שאינו נקוב חייב בערלה מדרבנן. לדבריו, ייתכן שנוצר מצב מעניין: למרות שהחיוב מן התורה אינו חל על העציץ לאחר שנותק, את מניין שנות הערלה (שהוא מחויב בה מדרבנן) יש למנות מעת הנחת העציץ על הקרקע, ולא להתחשב בשנים שהעציץ היה מנותק קודם לכן. הסיבה לכך היא שהנחת העציץ על הקרקע הוגדרה על ידי הפוסקים כ'נטיעה חדשה', וכפי שאם יתפורר הגוש בוודאי יצטרכו למנות מחדש גם לעציץ שאינו נקוב, כך יש לנהוג בנידון דידן. אמנם, מסברה אין נראה כן, משום שהנחת העציץ על הקרקע הוגדרה כ'נטיעה חדשה' מפני שהתורה כביכול אינה מכירה בדברי חכמים, ובמישור ה'דאורייתא' העציץ נחשב כפטור לחלוטין, וכעת כשהונח בקרקע חל עליו החיוב, ושינוי דיני זה מגדיר אותו כנטיעה חדשה. לא כן הדברים ביחס למצב שבו אנו דנים, שכן כעת העציץ שוב מנותק וחיובו שוב רק מדרבנן, ועלינו לבחון האם במישור חיובי הדרבנן חל שינוי כלשהו במהלך הזמן שמגדיר אותו כנטיעה חדשה. ומכיוון שהחיוב מדרבנן מעולם לא פקע (אלא רק נוסף עליו חיוב מן התורה כשהונח בקרקע), מניין שנות הערלה של העציץ ממשיך מעת שהתחייב בערלה מדרבנן לראשונה - משעת נטיעתו בעציץ הראשון.

ב. חיוב ערלה בהיבור עראי

במקרה הנידון במאמר זה, מקומו הקבוע של העציץ במנותק מן הקרקע, והוא הונח על הקרקע לזמן קצר בלבד, עלינו לברר האם לשיטת המחמירים גם בהנחה לזמן קצר יחול עליו חיוב ערלה מחודש. פוסקים רבים דנו במקרה ההפוך: האם עציץ שהיה נקוב וכשהעבירוהו ממקום למקום ניתקוהו לזמן מה, יזדקק למניין מחודש של שנות ערלה בעת חיבורו המחודש אל הקרקע? כראיה לשאלה זו הובאה המשנה במסכת ערלה (פ"א מ"ג): 'אילן שנעקר והסלע עמו שטפו נהר והסלע עמו אם יכול לחיות פטור'. הפוסקים התקשו, מדוע לא דרשה המשנה למנות שנות ערלה מחדש, והרי העץ התנתק במהלך העברתו? יש שביקשו להוכיח מכאן שהעברת האילן ממנותק למחובר אינה נחשבת כ'נטיעה חדשה', וממילא דינו של האילן נקבע לפי הנטיעה הראשונה.³² ויש שטענו להיפך, שבמקרה שבמשנה האילן כלל לא נותק במהלך העברתו, וכל העת היה מעל פני

וכפי שהפוסקים סברו שעציץ שאינו נקוב חייב בערלה לא חייבו כאשר העבירו עציץ כזה לקרקע. אכן הרב אורבך אויערבך, שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע, העלה אפשרות כזו ולא ראה אותה כדחוקה. 30. הרב ישראל, חוות בנימין, ח"ב סי' ד והרב הרצוג, פסקים וכתבים, ח"ג סי' י הסתפק בכך. גם הרב אויערבך, שו"ת מנחת שלמה, ח"א, סי' ע, עא, נטה לומר שלדעת הפוסקים עציץ נקוב מדאורייתא אין חיוב אפילו מדרבנן, אך חשש לסוברים שהוא חייב מדאורייתא.

31. חזו"א, דיני ערלה אות לב. 32. שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע, שם הוא מסתפק באריכות בשאלה זו. גם החזון איש (להלן) הציע אפשרות זו, אלא שהסתפק בה למעשה.

הקרקע, אך אם היה מתנתק באמת היה מתחייב בערלה מחדש.³³ אולם למעשה מקובלת דעת בנינים: אילן שעבר ממחובר למנותק חייב בערלה, אך כאשר נותק לזמן מועט אין לחייב אותו במניין מחדש.³⁴ לכך ניתנו שני טעמים:

הרב אויערבך (שו"ת 'מנחת שלמה', ח"א סי' ע) הביא את דעת הריב"א³⁵ שסבר שאם מגביה חתיכת אדמה ועליה עשבים לזמן קצר - אין זו נחשבת עקירה, וכך הוא מבאר זאת:

כיון שבשעת עקירה דעתו לנטעו במקום אחר לא פקע מיניה כלל תורת מחובר ולפיכך לא חשיב כלל נטיעה שניה כנטיעה חדשה אלא רק הדריה למילתא קמייתא.³⁶ הרב ישראלי ('חוות בנימין', ח"א סי' א) כתב טעם אחר, וזו לשונו:

כיון שאין הפסקת היניקה דרך קבע אנו רואים החיבור לאדמה כרציפות אחת... כיון שהעברה זו אינה אלא לשעה קלה ואין מורגש הדבר בשתיל עצמו שהאדמה המקיפה השרשים היא דיה כדי שיחיה הימנה אין זה בגדר הפסק ואין בה כדי להצריך מנין חדש של שנות הערלה.

לאור דבריהם, יש מקום לומר שגם חיבור של אילן באופן זמני לקרקע אינו מחייב אותו בערלה. משום שדעתו מחשיבה אותו כמנותק, או משום שהשינוי אינו מורגש בשתיל עצמו. אמנם קשה לסמוך על סברה זו לבדה, משום שהיא נאמרה ביחס למקרה ההפוך (ניתוק לזמן קצר) ואין הכרח להשוות בין הדינים. בנוסף, פוסקים רבים הורו שלכתחילה אין לסמוך על סברת הניתוק הזמני ולהשתדל שלא לנתק את העץ במהלך העברתו,³⁷ אך נראה שבצירוף הסברות האמורות לעיל ניתן להקל בשופי.

ג. האם כשהיה העציץ במשתלה לא היה מחויב בערלה?

כדי לחזק את ההיתר שהבאנו, שלא לחייב את העציץ המנותק בערלה אף שקודם לכן הונח על הקרקע, נבקש להעיר שכל שאלת חיוב העציץ בערלה מבוססת על כך שבעודו מנותק במשתלה העציץ לא היה מחויב בערלה, וממילא התחייב מחדש בעת העברתו לקרקע. אלא שהדבר אינו מוסכם כלל והוא נתון במחלוקת הפוסקים משתי סיבות:

33. חזו"א, הל' ערלה סי' ב ס"ק יג.

34. כך סברו לכתחילה: הרב אויערבך, שו"ת מנחת שלמה, ח"ג, סי' קנח אות יט; הרב פרנק, כרם ציון, ערלה פ"ז גאון צבי אות א; הרב ישראלי, חוות בנימין, ח"א סי' א; שו"ת ציץ אליעזר, ח"א סי' יט אות לב ובסיכום דברי; הרב ליאור, שו"ת דבר חברון, יו"ד סי' תיב.

35. מובאת באור זרוע, שבת סי' נו.

36. הרב אויערבך שם כתב שהריב"א כתב כן רק לעניין עשבים שאינם זרועים היטב באדמה, ויש ללמוד מהם לעניין שבת בלבד. אך בסימן מא אות א, הביא את דברי האור זרוע ביחס להגבהת עציץ בשמיטה, ובשו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות יט, כתב שמה שפסקו שלא לחייב בהעברה זמנית כבר הוזכר בכרם ציון, וכנראה כוונתו לכרם ציון השלם, שביעית פ"ב הערה א, שם הובאו הדברים שהועתקו לאחר מכן במנחת שלמה סי' מא (גם המו"ל של שו"ת מנח"ש ח"ג סי' קנח הפנה לסימן מא במנח"ש).

37. שו"ת שבט הלוי, ח"ה סי' קנו; הרב גורן, תחומין, ח"א עמ' 153; שו"ת יביע אומר, ח"י יו"ד סי' לג; הרב אברהם שפירא והרב אליהו במכתבם שהובא בתורה והארץ, ח"א עמ' 244, ובמשפטי ארץ, ערלה פ"ג סעי' ט הערה 7.

1. חיוב ערלה בעציץ מנותק

בירושלמי מבואר (ערלה פ"א ה"ב) שאילן שגדל בעציץ מנותק מהקרקע חייב בערלה: 'רבי יצחק בר חקולה בשם חזקיה הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה'. דין זה ניתן להבין בשני אופנים:

א) בשונה משאר מצוות הארץ - חיוב ערלה אינו תלוי לחיבור לקרקע העולם כולו, והוא חל על כל אילן הנוטע בגוש אדמה. הריבמ"ץ (ערלה פ"א מ"ב) אף הביא לכך לימוד מן הפסוק 'דכתיב: ונטעתם - מכל מקום'.

ב) גם חיוב ערלה תלוי בחיבור לקרקע, אך אילן הנוטע בעציץ אינו נחשב מנותק מן הקרקע, מחמת עוצמת היניקה של שורשי העץ, או משום שהם עתידים לחדור אותו. ההבדל בין שני ההסברים מתבטא במקרה שהעץ מונח באופן שבוודאי חוצץ בינו ובין הקרקע, לפי ההסבר הראשון הוא חייב בערלה מן התורה, ולפי ההסבר השני במקרה זה פטור מן התורה.

מלשון הרמב"ם (הל' מעשר שני פ"י ה"ח) ניתן לדייק כשתי האפשרויות: 'הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אף על פי שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות'. מחד, הוא מבדיל בין זרעים לאילנות, משמע שאיסור ערלה אינו שונה משאר האיסורים, אלא שאילנות שונים מזרעים משום שהם יונקים מן הקרקע. מנגד, אם זו סברת הרמב"ם לא היה עליו לכתוב שהעציץ הרי הוא 'כארץ לאילנות', אלא שהוא אינו חוצץ בין האילן לארץ, ולשון זו מורה על כך שמעמדו של העציץ עצמו היא כ'ארץ' לעניין ערלה, אף שהוא מנותק.³⁸ ואפשר, שמקביעת הרמב"ם בתחילת דבריו 'הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה' בלא שחילק בין מצבים שונים, יש ללמוד שבאופן גורף אין כלל פטור ערלה בעציץ. כך נראה גם שהבין ה'בית יוסף' (בדק הבית יו"ד סי' רצד) שהעיר על דעת הראשונים שפטרו עציץ נקוב מערלה: 'אבל הרמב"ם לא כתב כן'. ולפי זה כך יש לפרש גם את פסקו ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' רצד סעי' כו): 'הנוטע בספינה, או בעציץ אף על פי שאינו נקוב, חייב'. וכך נראית דעת ה'לבוש',³⁹ 'ערוך השלחן',⁴⁰ וכן הבינו פוסקים נוספים.⁴¹ דעה זו משמעותית מאוד לנידוננו, שכן אם אין הבדל הלכתי בחיוב עציץ נקוב ושאינו נקוב ושניהם חייבים מן התורה, לא התרחש שינוי הלכתי בעת חיבור העציץ לאדמה וניתוקו ממנה, וממילא אין חובה למנות שנות ערלה מחדש.

אף שלמעשה רוב המפרשים והפוסקים הבינו שהלכות ערלה זהות לשאר המצוות התלויות בארץ, ואילנות הגדלים במנותק מן הקרקע פטורים מן התורה,⁴² יש שדייקו מכך

38. לשון דומה מופיעה גם בארוחת חיים (ערלה): 'הנוטע בעציץ ואף על פי שאינו נקוב - הרי זה כארץ וחייב בערלה' (ובלשון זו גם בכלבו, סי' צב).

39. לבוש, יו"ד סי' רצד סעי' כו: 'בכל אלו הנטיעה נקרא נטיעה כמו נוטע בגן או בשדה, וחייבים בערלה'.

40. ערוה"ש, יו"ד סי' רצד סעי' מד: 'דכתיב ונטעתם בכל מקום שתטעו'.

41. כך נראה שהבין בשו"ת ציץ אליעזר, ח"א סי' יט אות לב, ובשו"ת מאמר מרדכי, שביעית סי' ה כתב שכפי שערלה חייבת בתוך הבית שאין בה תנאי 'היוצא השדה', כך גם הגדל בעציץ חייב. והרב אויערבך בשו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות יט הסתפק בהבנת הרמב"ם.

42. כך עולה מאלו שהביאו כנימוק לחיוב ערלה בעציץ משום 'שהשורשים מפעפעים': ר"י קורקוס, הל' מעשר שני פ"י ה"ח; קרית ספר, שם; ברכי יוסף, יו"ד סי' רצד ס"ק יא; שו"ת בית דוד (טעביל), סי' א. יש להוסיף שלמעשה, גם חלק מן הפוסקים שהבינו שהרמב"ם וה'שלחן ערוך' חייבו ערלה בכל עציץ, הורו לחשוש גם לדעת הסוברים שלא כל עציץ נחשב כנקוב, ולא למנות את שנות הערלה לעציץ

שהרמב"ם לא חילק בין חומרי העציץ השונים שלדעתו שורשי העץ יונקים גם דרך מתכת ופלסטיק,⁴³ וממילא ייתכן שגם אם העציץ היה מונח על יריעת פלסטיק הוא נחשב מחובר מן התורה, ודינו אינו כעציץ מנותק.⁴⁴ הרב אויערבך סיכם שלמעשה הבנת דעת הרמב"ם וה'שלחן ערוך' נותרה מסופקת.⁴⁵ ויש לתת לספק זה משקל בתמונה הכוללת של הסוגיה.

2. עציץ שמונח על משטח מנתק

לרוב, גם אם העציץ היה נחשב מנותק במשתלה, בדרך כלל לא מדובר על עציץ שאין נקבים בתחתיתו כלל,⁴⁶ אלא שהיה מונח על גבי משטח שמנתק בינו ובין הקרקע (ניילון, פלריג וכדו'). במקרה זה יש ספק גדול האם הוא אכן לא היה חייב בערלה מן התורה באותה שעה (גם לשיטת הסוברים שעציץ מנותק פטור), זאת מכמה סיבות: (א) יש שהבינו שהסיבה שעציץ 'נקוב' נחשב מחובר לקרקע היא שרק 'כלי' חוצץ בין הצמח לאדמה, ואילו עציץ נקוב אינו מוגדר 'כלי'.⁴⁷ לשיטה זו לא מבואר האם משטח שאינו מוגדר כ'כלי' חוצץ בין העציץ לקרקע.⁴⁸

- שלאחר מכן ניטע בקרקע אלא כאשר הוא מחרס או מעץ, ראה: מאמר מרדכי, ח"ב י"ד סי' כז, וכן בשו"ת יביע אומר, ח"י סי' לד, הצריך לכתחילה לנקוב כדי לצאת ידי חובת הכול. ובשו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע, כתב שהרמב"ם והשו"ע עצמם פסקו כן רק לחומרא.
43. שו"ת יביע אומר, י"ד ח"י סי' לד, והסתפק בכך בשו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות כ. מנגד יש שסברו שכוונת הרמב"ם דווקא לעציץ מעץ וחרס שאינם חוצצים בפני השורשים: חזו"א, דיני ערלה אות לב; הרב ישראלי, חוות בנימין, סי' ב.
44. אין הכרח להשוות בין הדינים, משום שאנו עוסקים באילן המונח על משטח שמנתק אותו מן הקרקע, ואפשר שעוצמת שורשי האילן יונקת דרך הכלי דווקא כשהם כלואים בתוכו, אך אין הכרח שהיניקה מתרחשת גם כשהצמח רק מונח על המשטח המנתק. הרב אויערבך, שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע, כתב שבמקרה כזה העציץ נחשב למנותק (וכן משמע גם ממנחת פתים, או"ח סי' שלו סעי' ה, אך הרב ישראלי, חוות בנימין, סי' ב אות ב, הסתפק בזה ונטה לומר שדעת הרא"ש שחומר הראוי להינקב אינו חוצץ גם אם לא יינקב בפועל. ייתכן שכדבריו משמע גם מקצות השלחן, בדי השלחן סי' קמב ס"ק ה, ושו"ת דבר אברהם, ח"א סי' כה.
45. שו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות יט. אמנם בחלק א סי' ע נטה לצדד שדווקא אם השורשים עתידים לבקוע את הכלי חייב בערלה.
46. פעמים רבות אכן אין בתחתיתו נקבים בשיעור 2.5 ס"מ, אך גם בנקבים קטנים יותר יש מקום להקל, ובפרט כשכמה נקבים מצטרפים לכשיעור, אך על כך אין מקום להאריך במאמר זה.
47. כך פשט הגמרא במסכת שבת צה ע"ב, שמשווה לדעת רבי שמעון בין הנקב הנדרש לעניין הפקעת שם כלי בטומאה וטהרה ובין הנקב הנדרש להחשיב את העציץ כנקוב. וראה על כך בהרחבה בשו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' מ. אכן נראה שהדבר תלוי במחלוקת כיצד להבין את דברי הירושלמי שעציץ אינו חוצץ בערלה 'מפני שהשרשין מפעפעין אותו', יש שהבינו שהשורשים יונקים דרכו (ראה: ר"ש, חלה פ"ב מ"ב; רא"ש, ערלה פ"א מ"ב; הלכות קטנות לרא"ש (מנחות), הלכות ערלה סי' ג; אור זרוע, ח"א סי' שיג; ר"ש סירלאו ופני משה והגר"א בביאורו לירושלמי ערלה פ"א ה"ב) ולשיטתם מובן שדין העציץ נבחן לפי יכולתו לינק מהקרקע, אך יש שהבינו שהשורשים עתידים לנקוב אותו, ולכן רואים את הכלי כנקוב שאינו חוצץ (ראה: משנה ראשונה, חלה פ"ב מ"ב; אגלי טל, קוצר אות יב; תפארת ישראל, ערלה פ"א ס"ק יד; שו"ת משפט כהן, סי' ה; שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' ע בדעת הרמב"ם; חזו"א, הל' ערלה סי' א ס"ק יז).
48. במסכת עוקצין, פ"ב מ"י נאמר שעציץ שמלא בעפר עד שפתו ה'רי הוא כטבלא שאין לה לבזבז'. משמע שמשטח ללא שוליים אינו חוצץ בין העציץ לקרקע, אולם יש הסוברים שהמשנה בעוקצין נאמרה לגבי טהרות ולא לענין מצוות הארץ, ראה חזו"א, עוקצין סי' ד.

ב) פעמים רבות המשטח שתחת העציץ קבוע ומחובר לקרקע, הרב אויערבך הסתפק האם במקרה זה דינו כקרקע והעציץ המונח עליו אינו נחשב מנותק.⁴⁹ אף שלמעשה רוב הפוסקים החמירו להחשיב כמנותק עציץ שמונח על משטח מנתק, אף אם הוא מחובר לקרקע,⁵⁰ מכל מקום יש להביא בחשבון גם ספק זה בשיקולי הפסיקה בנידונו, שהרי אם העציץ היה נחשב מחובר מתחילת גידולו - לא התחדש דבר בעת הנחתו על הקרקע, ושנות הערלה שלו נמנות מתחילת גידולו בעציץ.

סיכום

עציץ שצמח במצע מנותק, ומעבירים אותו למצע מנותק, אין צורך למנות לו שנות ערלה מחדש, ויש להחשיב את מניין שנות הערלה מעת שניטע בעציץ הראשון. זאת בתנאי שהעץ הועבר עם גוש אדמה שיכול לחיות ממנו, ושלא הועבר לעציץ קבוע בקרקע (או גדול ביותר) המוגדר כקרקע. הדבר נכון גם אם העציץ הונח לזמן מה ישירות על גבי הקרקע, במשתלה או בעת העברתו, ואין צורך למנות שלוש שנות ערלה חדשות מעת הנחתו על הקרקע, זאת משתי סיבות עיקריות:

א. לדעת רבים בשעה שהעציץ מנותק חיובו מדרבנן, גם אם היה מחובר קודם לכן, וממילא נכון למנות לו את השנים מעת החיוב הראשוני שלו מדרבנן.
ב. כאשר העציץ הונח על הקרקע רק לזמן קצר יש לומר שלא די בכך כדי לחייבו בערלה.

לכך יש להוסיף ספקות רבים המתלווים לדין זה, שרק אם נכריע בכולם לחומרא נוכל להחמיר גם בו:

א. הפוסקים נחלקו אם גם עציץ שאינו נקוב חייב בערלה מן התורה, וממילא בהעברתו לא היה כל חידוש הלכתי. הרב אויערבך הגדיר דין זה למעשה כספק.

ב. יש סוברים שעציץ שיש נקבים בתחתיתו אך הוא מונח על משטח שמנתקו מן הקרקע - חייב בערלה מן התורה.

ג. יש שהבינו שגם אם עציץ שאינו נקוב פטור מערלה - אין לחייבו מחדש בעת הנטיעה משום ש'שורש פטור - פוטר', וכמה פוסקים הגדירו זאת למעשה כספק - 'חזון איש', הרב אויערבך, הרב עובדיה יוסף, 'מנחת יצחק'.

49. שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' מא אות ב, והרחיב על שיטתו בשו"ת מנחת שלמה תנינא, סי' קטו.
50. חיי אדם, שבת סי' יב סעי' ב; משנה ברורה, סי' שלו ס"ק מד. כך פסקו בשו"ת בית דוד, סי' א; ערוך השלחן, חו"מ סי' רב סעי' ו; הרב ישראל, התורה והארץ, ח"ג עמ' 101, ועיין עוד בקובץ תשובות (לגרי"ש אלישיב), ח"ג סי' רמג, שדן בשאלה זו והכריע שמשטח המונח תחת העציץ מנתקו לכו"ע. ושם בחלק א סי' רלב.